

SÁRKÖZI GABRIELLA

Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken (1789–1914)

A MAGYAROK ANGLIAI, ÍR ÉS SKÓCIAI PEREGRINÁCIÓJA a magyar peregrináció-kutatás része, mely a külföldön megfordult magyarok társadalmi, kulturális jellegzetességeit kutatja. Az angol-magyar felsőoktatási kapcsolatok történetére vonatkozó kutatásokat végzett professzor emeritus Gömöri György¹, aki a magyarok koraújkori angliai peregrinációját tárta fel (1526–1789); Hörcsik Richárd², aki a protestánsok skóciai peregrinációjával foglalkozott és Simovits Ágnes³, aki a két világháború közötti angliai ösztöndíjasok névsorát állította össze. Az erdélyi unitárius diákokat illetően Zsakó Erzsébet⁴ és Kovács Sándor⁵ folytatott ilyen irányú kutatásokat. Kifejezetten a XIX. századra vonatkozóan a magyar diákok angliai, ír és skóciai tanulmányútjairól kutatást előttem még nem végeztek.

1789 és 1914 között a magyar diákok középkori hagyományokat folytatva fölkeresték az angol és skót egyetemeket ismereteik bővítése végett. A hosszú XIX. században 13 angol, 4 skóciai, 1 ír és 1 walesi egyetem állott fenn.⁶

1. sz. táblázat

Az angol egyetemek alapítási adatai

Sorszám	Angol egyetemek	Alapítás dátuma ⁷
1.	Birmingham	1900
2.	Bristol	1909, 1883: medical school

¹ GÖMÖRI György: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789. Bp., 2005.

² HÖRCSIK Richárd: Az edinburgh-i magyar peregrináció rövid története. = Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. (Szerk. Barcza József). Debrecen, 1989.

³ SIMOVITS Ágnes: Magyar ösztöndíjasok Angliában a két világháború között. = Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. (Szerk. Horváth Ákos). Budapest, 1997.

⁴ ZSAKÓ Erzsébet: Hinni és tenni. Az unitárius nőmozgalom története. Kolozsvár, 2003.

⁵ KOVÁCS Sándor: Erdély és a Manchester Unitarian College. Kézirat.

⁶ British Universities Encyclopaedia XI., XII. (Szerk. David Patrick). London, 1936–1940.

⁷ A második évszám az egyetem újraalapítására utal.

3.	Cambridge	1209
4.	Durham	1832, 1908
5.	Exeter	1901, 1922
6.	Leeds	1904
7.	Liverpool	1903
7.	London	1836-1900-1926
9.	Manchester	1880, 1903
10.	Nottingham	1881
11.	Oxford	1167
12.	Sheffield	1905
13.	Southampton	1850
<i>Skót egyetemek</i>		
1.	Aberdeen	1494
2.	St. Andrew's	1411
3.	Edinburgh	1583
4.	Glasgow	1451
<i>Walesi egyetem</i>		
1.	University of Wales	1893
<i>Észak-ír egyetem</i>		
1.	Belfast	1849, 1909

Az angol egyetemek közül eddig négyben találtam magyar tanulókat, mégpedig Cambridge-ben, Londonban, Manchesterben és Oxfordban. Skóciában pedig Aberdeenben, St. Andrew's-ban, Edinburgh-ben és Glasgow-ban fordultak meg magyar diákok. Kutatásom során ráakadtam két tanulóra, akik Belfastban gyarapították tudásukat. Jelen dolgozatomban az eddig végzett kutatásról szeretnék számot adni, kiemelve annak pápai vonatkozásait.

Források

A peregrinációkutatás a nyomtatott, levéltári forrásokra építhet. A legfontosabb *nyomtatásban közzétett források* közé tartoznak az *egyetemi matrikulák*, melyek nélkülözhetetlenek a magyarországi adatbázis kiépítéséhez.

A cambridge-i diákokat a John Venn által összegyűjtött *Alumni Cantabrigienses*⁸ tartalmazza 1900-ig, amely már elektronikus formában is létezik.

Az Oxfordi Egyetem hallgatóiról Joseph Foster munkájának eredménye képpen készült *Alumni Oxonienses*⁹ szintén létezik cd-rom formában, ez

⁸ John VENN and J. A. VENN: *Alumni Cantabrigienses 1752–1900*. Cambridge, 1922.

⁹ Joseph FOSTER: *Alumni Oxonienses 1715–1886*. Oxford, 1891.

1886-ig tartalmazza az egyetemre beiratkozottak névsorát. Ennek a munkának folytatása az Oxford Men¹⁰, amely az 1880–1892 közötti oxfordi diáknévsorokat tartalmazza. Ezen forrástípusból általában a hallgatók születési helyét, idejét, a beiratkozás dátumát és a beiratkozott kollégiumának nevét, valamint az apa foglalkozását, nevét, és egyéb életrajzi vonatkozást tudhatunk meg. Ezeken kívül megtekintettem cambridge-i és oxfordi college-regisztereket, melyekben az alumnistákat tartalmazó kiadványokhoz hasonló adatokat találtam.

Londont illetően a Harris Manchester College-ról gyűjtöttem információkat. Ez a college Manchester New College¹¹ néven Manchesterben majd Londonban végül Oxfordban székelt a XIX. század folyamán. Kolozsvári unitáriusok hallgathattak itt előadásokat ösztöndíj segítségével. Ehhez fűződő forrásaim még: az Elhalálzási Index, 1790–1858 között a Manchester College Annual Report, 1859–1901 között The Hungarian and Transylvanian Unitarians¹², az 1902–1914 közötti időszakra vonatkozóan pedig a College reports. Másik forrásom Londonban a University College School of London regisztere, melyet cd-n néztem át (1831–1891). A londoni források nagy része még feltáratlan.

Edinburgh esetében könnyebbséget jelent, hogy Hörcsik Richárd Az edinburgh-i magyar peregrináció rövid története című munkájában¹³ feldolgozta a protestáns teológusok skóciai peregrinációját, közre adva azon peregrinusok 1843–1986-ig terjedő névsorát, akik egy skóciai ösztöndíj jóvoltából az edinburgh-i New College-ban folytattak teológiai tanulmányokat.

Más országokra vonatkozó diáknévsorokat tartalmazó peregrinációs munkákat is felhasználtam, melyekben a diákok által látogatott egyéb egyetemekre vonatkozó információk között is előfordultak angliai helységnevek, persze elég ritkán, mert a peregrináció hagyományos útvonala német-holland-angol-skót egyetemek irányába mutat, s nem fordítva.

A régi diáknévsorok sok helyen már *elektronikus formában* léteznek, így könnyedén ki lehet keresni a diákok neveit. Visszafelé, név hiányában a kutatás nehézkes, mert az angol dokumentumok sok esetben nem a születés helyét, hanem a lakcímet kérték a diákoktól, és megesett, hogy a magyar

¹⁰ Joseph FOSTER: Oxford men 1880–1892. Oxford, 1893.

¹¹ ERDŐ János: A Manchester College története és kapcsolata ez erdélyi unitárius egyházzal. = Keresztény Magvető 1986. 138–158.

¹² Lucy TAGART: The Hungarian and Transylvanian Unitarians. London, 1903.

¹³ HÖRCSIK Richárd: Az edinburgh-i magyar peregrináció rövid története. = Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. (Szerk. Barcza József). Debrecen, 1989. 161–176. p.

diákok az angol ideiglenes lakcímüket írták be ebbe a rovatba. Kutatásom forrásául és kiegészítéséül felhasználtam a *lexikonokat és enciklopédiákat*.

A *levéltári források* főként a külföldön tanuló teológusok megismerését segítették elő. Olyan protestáns hallgatók után kutattam, akik német egyetemekről tovább utaztak Angliába, illetőleg olyanok után, akik az ebben a korszakban megújuláson átesett skót református vallás intézményeibe mentek tudásukat bővíteni. A teológus hallgatókra vonatkozóan forrásaim voltak a Tiszántúli, Tiszáninneni, Dunántúli¹⁴, Dunamelléki és az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárak, valamint a Református Kollégiumok és az erdélyi Unitárius Kollégium iratanyagai. Ezek között a kollégiumi/teológiai évkönyvek, alapítványok és ösztöndíjak iratai, adományok és segélyezések iratai, külügyi iratok, valamint egyházkerületi jegyzőkönyvek számos adattal bővítették ismereteimet.

A harmadik szál, amin elindultam, az a *magyar egyetemek* külföldi egyetemekkel való felsőoktatási *kapcsolatai*. Átnéztem a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem orvostudományi, bölcsészeti és jogi kari jegyzőkönyveit, dékáni iratait, valamint a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Keleti Tanfolyamának Tanácsulási jegyzőkönyveit. A teológiai évkönyvekben és a kari jegyzőkönyvekben találtam a legtöbb angliai és skóciai vonatkozású anyagot. Kutatásom még nem teljes, hazai forrásaimat bővíteni szeretném leginkább az orvostanhallgatók, és a műszaki tanulmányokat folytatók irányába. Ezt követően a londoni magyar diákság feltárására kerülhet sor.

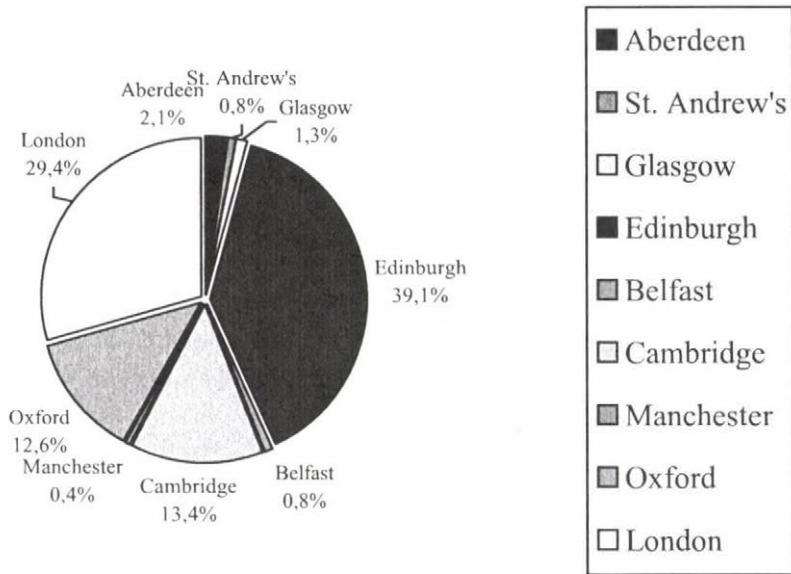
Peregrinus társadalom

Eddig 226 olyan magyar tanulót találtam, akik skót vagy angol egyetemen tanultak 1789–1914 között. A tanulók úti céljaik szerint közel azonos arányban oszlottak meg Anglia és Skócia között; Angliában 138, Skóciában 101 tanuló tanult (jó néhányan több egyetemet is meglátogattak).

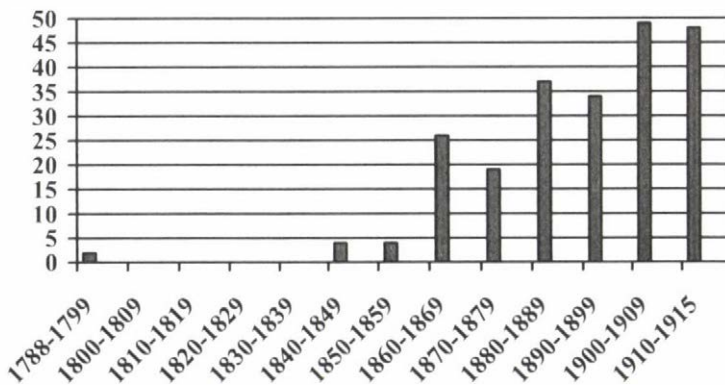
Skócián belül az edinburgh-i magyar diákok voltak a legtöbben (91), messze megelőzve ezzel Aberdeent (5), Glasgow-t (3) és St. Andrew's-t (2).

Némileg eltérő a kép Angliában, ahol döntően 3 egyetem között oszlik meg a 138 diák. Ezek sorrendben: London (70), Cambridge (32) és Oxford (30). Ezen kívül Manchesterben 1 fő tanult, és további 5 hallgató egyeteme egyelőre ismeretlen.

¹⁴ DREL I. 1.a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek 1860–1914., Uo. I. 1. b. Ügyviteli iratok 1860–1914., Uo. I. 6/f. Az I. lelkészsképesítő vizsgák jegyzőkönyvei 1881–1914. Uo. I. 7/h. A pápai református gimnázium értesítői 1860–1914., a nyomtatott források közül kiemelendők a Pápai Református Főiskola értesítői (1855–1914).

Eddigi kutatásaim szerint a peregrinusok nagyobb számban csak 1860 után látogatták az angol és skót egyetemeket – az ezt megelőző időszakból csak 10 magyar diákot ismerünk. 1860 után viszont évtizedről évtizedre jelentősen emelkedett a kint tanuló magyarok száma, az 1880-as, majd az 1890-es években már 37, illetve 33 főnek, 1900–1909, valamint 1910–1915 között viszont már több mint 45–45 magyar diáknak volt lehetősége arra, hogy tudását az angol vagy a skót egyetemeken valamelyikén gyarapítsa.

Kijutás az angliai és skóciai egyetemekre: alapítványok és segélyek

A források szerint mind a hazai, mind a külföldi alapítványok segítették a magyar diákok angliai és skóciai tanulmányait, útjaiknak költségeit pedig segélyek fedezték. Először a *külföldi lehetőségeket* vesszük számba.

1862-ben a skót egyház ösztöndíj alapításáról határozott cseh és magyar református teológus tanulók számára, hogy az *edinburgh-i New College*-ban gyarapíthassák tudásukat. A XIX. századi Skóciáról elmondható egyrészt az, hogy a skót oktatás és egyetemek színvonalban a század folyamán felzárkóztak az angol egyetemekhez. Másrészt ezzel párhuzamosan a viktoriánus kori skót presbiteriánus egyház forradalmi átalakuláson ment keresztül. A skót egyetemek megelevenedtek, nyitottak külföld felé, erősítve ezzel az egyház külkapcsolatait. Ezzel az ösztöndíjjal 1865–1914 között 80 magyar jutott tanulási lehetőséghez Skóciában. A legtöbben a pesti Teológiai Akadémiáról mentek ki (37), azután a debreceni teológiáról (24), Kolozsvárról (4), Nagyenyedről, Pápáról, Sopronból és Pozsonyból egyaránt 3, Sárospatakról 1 hallgató folytatta a tanulmányait a New College-ban.¹⁵

Pongrácz József cikkeiből megtudhatjuk meg milyen volt ennek a college-nak a szerkezete, oktatási rendszere, kik és mit tanítottak benne. Pongrácz beszámolója szerint a Skót Szabad Egyház 1868-as gyűlése határozott úgy, hogy évente 50 font (= 2400 korona) segélyt adnak két magyar református teológusnak, akik elvégezték valamely teológiai akadémia négy évfolyamát és még tovább szeretnének tanulni.¹⁶ Erre az alapítványra, melynek juttatásait a pápai diákok is élvezték, a későbbiekben még visszatérünk.

A kolozsvári unitárius lelkészek számára külön ösztöndíj-lehetőséget biztosított az angliai *Manchester New College*, ahova 1860-ban első ízben küldhetett az Erdélyi Unitárius Egyház tanulót.¹⁷ A college-ot Manchesterben alapították 1786-ban, innen Yorkba költözött 1803-ban, majd vissza Manchesterbe 1840-ben; székhelyét 1853-ban Londonba helyezte át, ahonnan azután jelenlegi helyére, Oxfordba költözött. Ennek az alapítványnak a segítségével 20 kolozsvári unitárius diák tanulhatott Angliában az 1860–1915 közötti időszakban.

A Manchester New College alapítvány előfutára volt az 1911-ben életre hívott második alapítványnak: a *Sharpe Hungarian Scholarship*-nak, amely

¹⁵ HÖRCSIK 1989.

¹⁶ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = Dunántúli Protestáns Lap (a továbbiakban: DPL) 1912. 42. sz. 363.

¹⁷ KOVÁCS Sándor: Erdély és a Manchester Unitarian College. Kézirat(megjelenés alatt).

hosszú éveken keresztül biztosította az erdélyi lelkészek angliai továbbtanulását.¹⁸

Az 1885-ben alapított londoni *Channing House School* kapuit a XIX. század második felében nyitották meg a külföldi nők előtt, amelyben a Sharpe Alapítvány segítségével 1892–1914 között 16 kolozsvári nő tanulhatott. A Sharpe Alapítvány kifejezetten unitárius nőknek tette lehetővé az angolországi tanulást.¹⁹

A hazai támogatások közül a *Szalay József Alapítvány* a pápai Teológia hallgatóinak külföldi útjait segítette, kamatai egy külföldre utazó papi vagy tanári jelölt gyámolítására szolgáltak.

A Budapesti Teológiai Akadémia kiválóbb ifjai tanulmányaik egy részét szintén valamelyik külföldi egyetemen végezték, többnyire az utrechti és az edinburgh-i egyetemen. Útiköltségüket a *Csortos-féle ösztöndíj* fedezte, amelyet 1884-ben 100 forint tőkével alapítottak.²⁰

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa a *Horváth-Paula-féle Alapból* általában 60 forintnyi támogatást ítelt meg az Edinburgh-be való tanulmányi kiutazások költségeinek fedezésére.²¹

Az egyházkerületi *segélyek* a már meglévő és elnyert alapítványi támogatásokat vagy ösztöndíjakat egészítették ki, hogy segítsék a külföldön tanulmányokat folytató hallgatók anyagi helyzetét. Ilyen egyházkerületi *segélyek* mind a Dunántúli, Dunamelléki, Tiszáninneni, Tiszántúli, mind pedig az Erdélyi Református Egyházkerületben léteztek.

Az egyházi alapítványok mellett *hazai állami ösztöndíjak* is lehetővé tették, hogy a teológusok, bölcsesek, mérnökök, zenészek, valamint orvosok²² Angliába vagy Skóciába utazzanak tanulmányi gyakorlatra.

A pápai teológus diákoknak elsősorban az *edinburgh-i New College*-ban volt lehetőségük teológiai tanulmányokat folytatni a fentebb említett skót ösztöndíj segítségével. Skóciában az oktatás és az egyetemek színvonalban a XIX. század folyamán felzárkóztak az angol egyetemekhez, s emiatt vonzóvá váltak a külföldiek számára is. A skót szabad egyház 1862-ben tartott bizott-

¹⁸ KOVÁCS Sándor: i. m.

¹⁹ ZSAKÓ Erzsébet: *Hinni és tenni. Az unitárius nőmozgalom története.* Kolozsvár, 2003. 153.

²⁰ Budapesti Református Teológiai Akadémia Története 1855–1955. (Szerk.: Pap László, Bucsay Mihály). Budapest, 1955.

²¹ Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára. XXII. 17/76/99. sz. irategyüttes a Berlini Akadémián tanuló teológusok alapítványáról és más külföldi stipendiumokról.

²² Az orvosokra vonatkozó *Bene- és Schordann-féle ösztöndíjról*: A Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem orvostudományi tanácsülésének 1899. évi VII. rendes ülésének jegyzőkönyve, 945/1898/9. 23. SOTE-Levéltár

sági ülésén határoztak úgy, hogy négy alapítvánnyal teszik szorosabbá a viszonyt „az evangélium alapján álló európai egyházakkal”. A négy alapítvány közül kettővel a magyar, kettővel a cseh teológusok tanulását kívánták biztosítani.²³

Az érintett közép-európai térségek örömmel vették a segítséget, hiszen a németalföldi, holland főiskolák ösztöndíjai kimerülőben voltak, a német-osztrák ellentét miatt a porosz és német egyetemekről kiszorultak a magyar diákok. Skóciában új teológiai, filozófiai és egyházi életbe cseppentek bele a magyar tanulók, akik a megújult skót egyház tanait hozták haza. Az első rendes hallgatók Dapsy László és Dömötör János voltak.

Sok teológus pályázott erre az ösztöndíjra, amit jórészt pesti, illetve debreceni hallgatóknak ítéltek meg. Pápáról három teológiai diák élvezhette ennek az ösztöndíjnak a támogatását, ők névszerint: Csizmadia Lajos (1883–1884), Fánicsik János (1880–1881) és Pongrácz József (1906–1908). Pongrácz József egymást követő két évben is elnyerte a skót alapítvány támogatását, melyet könyvtári kutatásaira is felhasznált. 1907 októberében büszkén írta haza: *az előadások a New College-ban 17-én kezdődtek, nekem naponként két óráim van: dogmatika és újszövetségi theológia. Időm nagyobb részét a könyvtárakban töltöm és tanulok.*²⁴

A pápai teológus hallgató Sörös Béla a budapesti Teológiai Akadémián fejezte be felsőfokú tanulmányait, ezt követően 1899–1900-ban tanulhatott a skót New College-ban ennek az ösztöndíjnak a jóvoltából. Fazekas Lajos úgyszintén a budapesti teológián fejezte be teológiai tanulmányait, ezt követően kapta meg a skót ösztöndíjat Edinburgh-be (1913–1914).

Még egy pápai diák, Tóth Lajos is Edinburgh-ben tanult, bár arra vonatkozó adatot nem találtam, hogy a New College ösztöndíját igénybe vette volna.²⁵ Ő 1902-ben került Pápára teológusnak, ahol 1906-ban végzett. Ezt követően Svájcba ment, hogy Baselben két féléven át hallgasson teológiai előadásokat, majd egy szemesztert Bernben tanult 1907–1908-ban. Edinburgh-ben 1908 nyaratól folytatott teológiai stúdiumokat. Itt tartózkodása alatt fölkereste az oxfordi könyvtárakat, ahol magyar protestáns egyháztörténeti és ószövetségi kutatásokat végzett.²⁶

²³ CSIKY (Csernátoni) Lajos: A skót szabad egyház ismertetése. Egyháztanulmány. Debrecen, 1877. (Report of the committee on Bursaries for foreign students. Edinborough, 1865. 2.)

²⁴ DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok iktatókönyve. 3890/1907. október 26. sz.

²⁵ Kérelmére és kint léteire vonatkozó források: DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok iktatókönyve. 3281/1907. szeptember 4. No. 3281., 1908. október 13. No. 3349.

²⁶ A diákokat lásd a Függelékben

Az egyházkerület a Szalay József Alapítvány segítségével támogatta a pápai teológus hallgatók külföldi útjait. A Nagy-Britannia területén tanulmányokat folytató pápai tanulók közül Csizmadia Lajosról és Fánicsik Jánosról találtam iratokat, akik Szalay-támogatásért folyamodtak az egyházkerülethez és azt meg is kapták. Ők mindketten a skóciai New College-ben hallgattak teológiai előadásokat. 1881-ben az egyházkerületi közgyűlés úgy döntött, hogy a papi pályára készülő „missionárius jelöltre”, Fánicsik Jánosra eddig az egyházkerületi pénztárból fizetett költségeket a Szalay-féle alapítványból téríttessék vissza.²⁷ A Szalay-féle alapítvány 1883-ik évi kamatait Csizmadia „jeles képzettségű” segédlelkész és főiskolai seniornak ígérte oda segélyül.²⁸ A összeg folyósítását a külföldi egyetemen történt beiratkozás igazolásához kötötték.²⁹

Az egyházkerületi segélyek a már meglévő és elnyert alapítványi támogatásokat vagy ösztöndíjakat egészítették ki, hogy segítsék a külföldön tanulmányokat folytató hallgatók helyzetét. Ilyen egyházkerületi segélyeket a Dunántúli Református Egyházkerület is megítélt a külföldön tanulmányokat folytató teológus diákoknak. Ezek a segélyek legtöbbször a diákok utazási költségeit fedezte. A Dunántúli Egyházkerület rendszerint 200 koronát juttatott a kiutazni vágyó teológus diákoknak. Az 1906/07. tanévre Pongrácz József IV. éves papnövendék is ekkora összeget kapott, hogy „az edinburgh-i egyetemen magát képezhesse”.³⁰ Tóth Lajos és Várady Lajos „végzett papnövendékeknek” is hasonló segélyt szavazott meg az egyházkerületi közgyűlés.³¹ 1913/14-ben Tildy Zoltánnak szintén 200 korona segélyt biztosítottak „belfasti tanulmányainak segítésére”,³² 1914-ben mégis csak 180 koronát folyósítottak részére útiköltsége fedezésére.³³

Pongrácz József Úti levelek című cikksorozatából azt is megtudhatjuk, hogy az ösztöndíjat kapott magyar diákok skót családoknál voltak elszállásolva: „A magyarok évek során ugyanannál a családnál szoktak lakni.” Az 1880-as években a Binnie család³⁴; később, az I. világháború előtti évtizedben Urquharték adtak szállást a New-College-ban tanuló magyar diákoknak.³⁵

²⁷ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, Pápa, 1881. június hó 12. No. 33.

²⁸ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, Balatonfüred, 1883. június hó 18. No. 129.

²⁹ DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok iktatókönyve. 1883. június 16. No. 380.

³⁰ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 1906. április 20. No. 60.

³¹ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 1906. szeptember 18. No. 144. és 1907. szeptember 29. No. 187.

³² A Pápai Református Főiskola 1913/14-es értesítője.

³³ A dunántúli ref. egyházkerület 1914-es jegyzőkönyve

³⁴ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 42. sz. 363.

³⁵ PONGRÁ CZ József: Úti levelek. = DPL 1913. 36. sz. 298.

A magyar református kollégiumok közvetlen kapcsolatot ápoltak a skóciai református egyházzal és az edinburgh-i New College-dzsál. E kapcsolatápolás nemcsak ösztöndíjakban, oktatási kapcsolatokban mutatkozott meg, hanem kulturális dimenziókban. A dunántúli református egyházkerület például megünnevelte Knox János skót reformátor születésének 400. évfordulóját. Az 1905. április hó 28. napján Pápa városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve ezzel kapcsolatban a következőket rögzítette: *Knox János skót reformátor születésének négyszázados évfordulója alkalmából a skót presbiteri egyház elnökei püspök úr öméltségéhez küldött levelükben tudatják, hogy az emlékünnepet május 21-én fogják megtartani, melyen megemlékeznek a nagy reformátorról, hálát adnak a mindenható Istennek, hogy hazájukban a Krisztus vallásának megtisztítására és az ő igaz egyházának megszilárdítására e hűséges szolgáját támasztotta, nem is szólva azon nagyszerű szolgálatairól, melyeket a polgári szabadságnak és a nemzeti művelődésnek tett, s nagy örömeikre szolgálna, ha a mi egyházaink is velük együtt ünnepelnének és hálát adnának a kitűzött vagy ahhoz valamilyen közeleső napon. – Az egyházkerületi közgyűlés a lelkészeket arra szólította fel, hogy alkalmas módon emlékezzenek meg a skót reformátorról.*

A reformátusok kapcsolattartásai nemzetközi konferenciákban is megnyilvánultak. Ezekről a XIX. századi nemzetközi vallási jellegű gyűlésekről elmondható, hogy mind a magyar reformátusok, mind a magyar unitáriusok szép számmal képviseltették magukat. 1913-ban Aberdeenben tartották meg a Presbiteri Szövetség világgyűlését, ahol a magyarok közül Pongrácz József is részt vett. Úti levelek című cikksorozatában számol be a gyűlésről, ahol dr. Szilassy Béla, Megyericsy Béla (a Magyar Ifj. Ker. Egyesületnek országos titkára), Webster János, György Endre és dr. Kovács István, illetve Dr. Balogh Ferenc a nagyérdemű egyháztörténész is megjelent. A dunántúli kerületet Pongrácz József és Kovács Lajos képviselte.³⁶

Peregrinusok beilleszkedése, hatása a magyar társadalomra

Tanulságos megfigyelni, hogy a peregrinusok milyen szellemi élményekkel tértek haza, s pályájuk során hogyan hasznosították a kint tanultakat. Életpályájuk közelebbi vizsgálatával ezekre a kérdésekre is választ kaphatunk.

Összefoglalóan elmondható, hogy az Angliából/Skóciából visszatért teológus hallgatók jelentős részben a tanári (82), illetve a lelkészi (67) hivatást választották. Ők kint tartózkodásuk alatt túlnyomó részben az angol és a

³⁶ PONGRÁ CZ József: Úti levelek. = DPL 1913. 36. sz. 298–299.

skót közoktatási rendszert tanulmányozták, melyről könyveket, cikkeket is írtak. Pongrácz József pápai református tanár például cikksorozatban számolt be az edinburgh-i New College-ról a dunántúli egyházkerület lapjában.³⁷ A New College-ról nyújtott részletes ismertetés bizonyos, hogy hatással volt a hazai református kollégiumoknak szervezeti és tartalmi megújulására.

Pongrácz a New College szerkezetéről a következőket írta: az egyház Egyetemes Gyűlése (General Assembly) állapítja meg a teológiai akadémia szerkezetét. A kollégiumok ügyeinek vezetésére bizottságot küldenek ki, ez a College Commitee. Ez a bizottság állapítja meg az iskolaév kezdetét, ellenőrzi a vizsgáztatásokat, ügyel az ösztöndíjakért leteendő vizsgákra és eldönti az eredményt. A tanárokat a lelkészek közül az Egyetemes Gyűlés választja. A tanárok fizetése 600 font egy évre, ami 14 400 koronának felel meg. Heti 10 órát kell tartaniuk egy évben, az iskolaév csak október közepén kezdődik és március végéig tart. A tanórák 50 percesek, minden óra elején a tanár vagy valamelyik diák olyan imát mond, amibe beleszövik a napi eseményeket az országról és az intézettel kapcsolatban. A New College nevelő hatásának ezek az imák a legfontosabb részei. Edinburgh-ben van ekkor a világ egyik legnagyobb teológiai könyvkiadója.³⁸ A könyvtár akkori állománya pedig 50000 könyvre rúg, de kevés a magyar mű. Szegedi Kis István, Lampe, Ember, Csink, Wékey és Ballagi munkája lelhető meg benne.³⁹

A New College épületének szerkezetét is bemutatja Pongrácz. Felhívja a figyelmet a Common Room-ra, ami egy olyan közös terem, ahol a diákok az órák között és az ebéd után össze tudnak gyűlni, és ahol a különféle napilapok és tudományos folyóiratok mind elérhetők számukra. A testmozgásra külön tornaterem áll a hallgatók rendelkezésére.⁴⁰

Ahhoz, hogy valaki a College tagja legyen valamilyen egyetemi végzettséggel kell rendelkezzen, felvételéhez ezen kívül szükséges egy lelkész ajánlása, aki felterjeszti a jelöltet az egyházmegyéhez. A felvételi vizsga tárgyai: Szentírás, zsidó nyelv, a görög-római klasszikusok ismerete. Akiknek nincs egyetemi vizsgája, számot kell adniuk bölcséleti tárgyakból (logika, morálfilozófia) és angol irodalomból. Az első év tárgyai: zsidó nyelv és irodalom, újszövetségi görög nyelv és irodalom, valamint apologetika. A második évben apologetika helyett dogmatikát tanulnak. A harmadik év tárgyai: egy-

³⁷ PONGRÁ CZ József: Úti levelek. = DPL 1913, 246–248., 298–300.; Az edinburgh-i New College. = DPL 1912. 302., 312., 321., 330., 354., 363. és uő.: Magyar Diákok Angliában. = A pápai Jókai-kör évkönyve. IX. Pápa, (1912/13), 22–28.

³⁸ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 36. sz. 312–313.

³⁹ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 38. sz. 331.

⁴⁰ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 35. sz. 304.

háztörténet, újszövetségi teológia és dogmatika. A negyedik évben pedig egyháztörténeti, keresztény erkölcstani és praktika teológiai tárgyi stúdiumokat hallgatnak. A diákoknak az órákra dolgozatot kell készíteniük, amit miután az órán felolvasnak, a többi diákkal, és az órát vezető tanárral megvitatásra kerül. A vizsgák főleg írásban történnek.⁴¹

A diákok tagjai különböző egyesületeknek, ahol értékes munkásságot fejtenek ki az órák után. Van külön egyesület a sportkedvelőknek és a zene szerelmeseinek, de a két legfontosabb szerveződés a Missziói Egyesület és a Teológiai Egyesület, ami Pongrácz véleménye szerint a pápai Theológiai Önképzőkörnek felel meg.⁴²

Nemcsak Pongrácz József tért vissza Pápára ilyen tapasztalatokkal, hanem az a sárospataki diák, Felméri Lajos is, akit az ösztöndíja letelte után Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter küldött ki Angliába és Skóciába kifejezetten azzal a szándékkal, hogy a kinti oktatási rendszert és iskolastruktúrát tanulmányozza (1879–1880). Tapasztalatait *Az iskolázás jelene Angolországban* c. munkájában foglalta össze, amelyben Pongráczhoz hasonlóan részletességgel mutatja be az egyetemeket és a college-okat. Felméri megfigyelései nyomon követhetők a XIX. században végbemenő magyar oktatási reformokon.⁴³ Bizonyos, hogy mindezek a külföldi tapasztalások befolyásolták a debreceni, a sárospataki, a pápai és a kolozsvári kollégiumok működését és szerkezeti alakulását.

A teológus hallgatók kinti tanulmányaik során nemcsak az oktatási rendszerrel ismerkedtek meg, hanem szemtanúi voltak a *protestáns vallás megújulásának*, így a hazai református vallás megújulásához is hozzájárultak. A korban a New College a protestantizmus egyik legkiválóbb teológiai akadémiaja volt. Pongrácz József is fontosnak tartotta, hogy a külföld előremutató egyházi kezdeményezéseket megismerjék az országban. *Szükségesnek tartom – írja –, hogy a külföld sok tekintetben haladottabb egyházaival megismerkedjünk, – ez pedig nem történhetik meg másként, minthogy azok mai helyzetét a legújabb adatok alapján és lehetőleg személyes tapasztalatokra is támaszkodva bemutadjuk a magyar protestánsoknak.*⁴⁴

A magyar diákok fogékonynak mutatkoztak a *hasznos intézmények* megismerésére és népszerűsítésére. Így pl. a Skóciában tanult Csiky Lajos 1901-től a skót börtönlelkészet intézményét honosította meg Debrecenben. A szín-

⁴¹ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 37. sz. 321–323.

⁴² PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 41. sz. 355.

⁴³ Lásd részletesebben: FELMÉRI Lajos: Az iskolázás jelene Angolországban. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1881.

⁴⁴ PONGRÁ CZ József: Az edinburghi New College. = DPL 1912. 35. sz. 302.

tén Skóciából hazatérő pápaiak közül Sörös Béla 1901 júniusában a királyi országos gyűjtőfogház lelkésze lett Budapesten. Mindezek mellett a magyar diákok még a vallásilag vegyes házasságok ügye iránt is érdeklődtek. Tóth Lajos pápai teológus diák Pongrácz József felkérésére így ír a skóciai vegyes házasságok kérdéséről: *Pongrácz barátom legutóbbi levelében a reánk nézve oly végtelenül sérelmes pápai dekrétum körül megindult harczról írva arra kért, hogy a római curiának Skocziában a vegyes házasságok illetve az ilyen házasságból származó gyermekekre vonatkozó álláspontjáról Fótiszteletű püspök urat értesítem. Mindjárt levél vétele után Edinburghban utána kérdeztem. Az egyesült szabad egyház lelkészét kérdi: Rev. Bowilt és a skót állam egyház lelkészét Ratlon Rev. Brisset-et. A nem pápista fél megtérítését kísérlik meg, de legalább templomban köttetést és a születendő gyerek elhalászását. A gyermek vallását illetőleg Skóciában – mint a lelkészek állítják, semmi törvény nincs rend szerint az édes anya vallása.*⁴⁵

A hazatérő diákok az angol nyelvet és kultúrát is népszerűsítették. Tudva-lévő, hogy hazánkban az 1830-as, 1840-es években terjedt szélesebb körben az angol nyelvismeret. Főúri körökben szívesen tanulták az angolt; az Angliából jött nyelvtanító, vagy az angol „miss” nem volt ritka hazánkban, egyre több helyen tanítottak angol nyelvtanárok. A protestáns hagyományokkal bíró városok közül Debrecen, Enyed, Kecskemét, Kolozsvár, Losonc, Nagykőrös, Pest, Pápa, Pozsony és Pest polgárai, diákjai egyaránt megismerkedhettek az angol nyelv és kultúra szépségeivel.

A jogi, politikai pályán elhelyezkedő egykori peregrinusok az angolszász jogi kultúra képviselői voltak. Többen könyveket, tanulmányokat szenteltek az angol és a magyar jog- és kormányrendszer összehasonlításának. Tildy Zoltán, aki a pápai főiskolán végezte felsőfokú tanulmányait (1915), majd az írországi belfasti egyetemen gyarapíthatta tudását, politikusként hasznosíthatta ismereteit, s kapcsolatait. Érdemes megemlíteni, hogy az eddig megismert 226 diák közül azok, akik közéleti pályát választottak, ketten miniszterelnökök lettek: gróf Esterházy Móric és Tildy Zoltán, a későbbi köztársasági elnök; hárman pedig miniszteri posztot töltöttek be (Kossuth Ferenc, Hegedüs Loránt és gróf Esterházy Móric).

Az angol természettudományt tanulók *botanikai, kertészeti ismereteket* szereztek. Többek között az ő munkájuknak köszönhetően honosodott meg a magyar főúri kastélyokban és közparkokban az angol kertépítési stílus. Jám-bor Vilmos⁴⁶ kertész gyakran járt külföldön, különösen a kertépítésben nagy hagyományokkal rendelkező Angliában szerezte ismereteit, és mint ismert

⁴⁵ DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok iktatókönyve. 1908. október 10. No. 3228.

⁴⁶ Lásd a Függelékben

kerttervező tért vissza Magyarországra. Legbecsesebb alkotása a Margitsziget parkosítása volt. Mintaszerű parkot tervezett Vácrátóton is. Kimagasló művei voltak még Pápa, Sashalom, Tura, Pilisszántó, Nagykároly parkjai. Esterházy Pál hívására költözött Pápára, ahol az Esterházy-kastély kertjének tervezésében vett részt; 1865-től pedig József főherceg alcsúti birtokának főkertésze.

Következtetések

Befejezésképpen szeretném összefoglalni tapasztalataimat. A feltárt adatok azt mutatják tehát, hogy az angliai és skóciai magyar peregrináció túlnyomó többségét protestáns teológusok tették ki, akik ösztöndíj segítségével gyarapíthatták tudásukat a kinti egyetemeken. Ösztöndíj nélkül nehéz volt Angliába kijutni. Nemcsak a viszonylag nagy távolság miatt, hanem azért is, mert a cambridge-i és oxfordi egyetem nagyon drága elit egyetemnek számított. Jellemzően az arisztokrata családok taníttathatták gyerekeiket ilyen előkelő iskolákban (pl. Zichy, Batthyány, Esterházy, Festetics). Így tanulhatott a pápai születésű *gróf Esterházy Pál Miklós*⁴⁷ az oxfordi Queen's College-ban 1901–1903 között.

A kint tanultak beiratkozási évszámaiból kiderül, hogy 1860-ig szerény mértékű érdeklődés mutatkozott az angliai és skóciai egyetemek iránt, 1860 után viszont szélesebb körű peregrinációról beszélhetünk.

Visszatérve a kint tanuló magyar diákok a hazai gazdasági, tudományos és szellemi, valamint politikai életben játszottak jelentős szerepet. Pályájuk, tevékenységük megismerésével a magyarországi modernizáció, polgárosodás angol-skót gyökerei, és ezáltal új dimenziói tárulhatnak fel előttünk.

⁴⁷ Lásd a függelékben

FÜGGELÉK⁴⁸*Az Angliában és Skóciában tanult pápai peregrinusok
életrajzi adatai***Csizmadia Lajos**

1858. szeptember 3-án született Tácon (Fejér vm.), 1928. december 5-én halt meg Pápán. Apja Csizmadia József pajtamester. Tanulmányait a pápai teológián 1882-ben fejezte be, 1883-tól seniorságot viselt és az 1883–84. tanévben a skóciai Edinburgh-ben (New College) folytatott ösztöndíjjal teológiai tanulmányokat. Hazájába visszatérve, 1884 novemberétől káplán volt több helyen, 1890 júliusában Nádasdladányban, 1893-ban Lepsényben lett lelkész. 1901–1926 között a pápai teológiai akadémia gyakorlati teológia tanszékén tanított. 1895–1906 között angoltól 5 teológiai munkát fordított magyarra.

Gróf Esterházy Pál Miklós

1883. július 28-án született Pápán, 1915. június 26-án halt meg Dziewietnikben (Galícia). Galánthai gróf, a főrendi ház tagja, apja gróf Esterházy Mór főispán. Középfokú tanulmányait a veszprémi piarista gimnáziumban folytatta. 1901 őszétől 1903 januárjáig az oxfordi Queen's College-ban tanult. Egyetemre járt Budapesten is és a Tharandti Erdészeti Főiskolán (agrártdományok, erdészet, 1902. dec. - 1903. márc.).

Fáncsik János

1854-ben született Szilas-Balháson (Veszprém vm.). Apja Fáncsik István földbirtokos volt. 1867/68 – 1872/73. tanévben a gimnázium I–VI. osztályát Pápán végezte. A pápai református főiskolát 1875-ben kezdte el, 1878. november 13-án kérte az egyházkerületet, hogy őt Szt. Chironai Misszionáriusképző Intézetbe küldje, hogy a szlavóniai missziós munkára felkészülhes-

⁴⁸ Az életrajzok összeállításához a tanulmányban jelzett forrásokon kívül felhasználtuk a következőket: GUDENUS János József: A magyarországi főnemesség 20. századi genealógiája. Arcanum CD-ROM, 2005. – GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. (Szinyei József: Magyar írók élete és munkái c. munkájának kiegészítő sorozata). Bp., 1925–1929. – Magyar életrajzi lexikon. (Főszerk.: Kenyeres Ágnes). Bp., 1994. – Pallas Nagy Lexikona 1893–1900. Bp., 1897., 1900. – SZINYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914. – SZÖGI László: Magyarországi diákok német egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Bp., 2001. – ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. és bőv. kiadás. (Szerk.: Ladányi Sándor). Bp., 1977.

sen. 1879–80-ban a misszionáriusképzőben, az 1880–81-es tanévben az edinburgh-i New College-ban tanult.

Fazekas Lajos

Csatáron született (Bihar vm.) 1891. szeptember 12-én. Gimnáziumi tanulmányokat Szatmárnémetiben, Zalaegerszegen, Nagybányán folytatott. Felsőfokú tanulmányait a pápai teológián kezdte meg, innen Belfastba utazott, hogy az egyetemen gyarapítsa tudását. Felsőfokú tanulmányait a pesti Teológián folytatta, ahonnan Edinburgh-be került ösztöndíjasként, hogy teológiai stúdiumokat hallgathasson a skóciai New College-ban (1913–1914).

Jámbor Vilmos

1825. június 15-én született Hárságyon, 1901. január 14-én halt meg Recskén. Apja, Jámbor Ferenc nyomdokán haladva kertésznek tanult. Iskoláit Pozsonyban végezte, majd 1843-ig a korompai Brunswick-birtokon tanulta a kertész szakmát. 1850-től Bécsben önállóan működött, 1853-ban Pálffy János birtokára került, ahol kilenc évig dolgozott. Gyakran járt külföldön, különösen a kertépítésben nagy hagyományokkal rendelkező Angliában szerezte ismereteit. Mint ismert kerttervező tért vissza Magyarországra.

Pongrácz József

1885. január 4-én született Etén (Komárom vm.), 1963. november 6-án halt meg Pápán. Református tanár. Apja Pongrácz József. Etén és Héregén végezte az elemi iskolát, Pápán 1902-ben a gimnáziumot, 1906-ban a teológiát. Skóciában és az USA-ban járt tanulmányúton. Miután két évet Edinburgh-ben töltött (New College, 1906–1908), 1908 őszén püspöki titkár lett Komáromban. 1910 szeptemberétől helyettes, 1911-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1913-ban a pápai teológián újonnan szervezett újszövetségi tudományok tanszékének első tanára lett. A pápai nagykönyvtárnak 1902-től segédkönyvtárosa, 1918-tól haláláig igazgatója volt. 1911 végén teológiai magántanári képesítést szerzett Pápán. A dunántúli egyházkerület 1928-ban tanácsbíróvá, 1928-ban és 1939-ben zsinati rendes taggá választotta. 1931-ben teológiai doktorátust szerzett Debrecenben. 1951-ben megszűnően tanársága, a volt kollégiumi könyvtár igazgatója lett. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak választmányi tagja, a Studiorum Novi Testamenti Societas és a Magyar Numizmatikai Társulat tagja. A pápai Diákvilág c. lapnak 1909-től kiadója, a Dunántúli Protestáns Lapnak 1916-tól munkatársa, 1923–1945 között felelős szerkesztője. Cikkeit az említetteken kívül a

Theológiai Szemle, a Református Egyház, több évkönyv, értesítő közölte. A pápai nagykönyvtár a Tanácsköztársaság sajtókiadványaival gyarapította.

Sörös Béla

1877. március 14-én született Nemespécseyen (Zala vm.), 1939. október 2-án halt meg Losoncon. Református Püspök. A gimnáziumi osztályokból ötöt Veszprémben a római katolikusoknál végzett, hármat pedig Pápán. A teológiát 1895-től Kolozsvárt, 1896-tól Pápán, 1897-től Budapesten hallgatta. Miután az 1899–1900. tanévet az edinburgh-i New College-ban töltötte, egyévi káplánkodás után, 1901 júniusában a királyi országos gyűjtőfogház lelkésze lett Budapesten. 1906 tavaszán pedig Losoncra ment lelkésznek. Itt 1921-ben főjegyzője lett a Dunáninneri Egyházkerületnek. 1925-ben megnyílt az általa szervezett református teológiai szeminárium, amelynek nemcsak igazgatója, hanem nagyrészt saját költségén fenntartója is volt. 1938-ben a szlovenszkoói dunáninneri református egyházkerület püspökké, 1939-ben a dunántúli egyházkerület zsinati rendes taggá választotta.

Tildy Zoltán

1889. november 18-án született Losoncon (Nógrád vm.), 1961. augusztus 3-án halt meg Budapesten. Református lelkész, kiskazda politikus, miniszterelnök, köztársasági elnök. 1913–14-ben a bölcsészeti kar hallgatója volt a budapesti egyetemen. A pápai főiskolán (1915) és az írországi belfasti egyetemen tanult teológiát. Hazatérve előbb Pápán tanár lett, majd lelkész Somogyban. Az I. világháború alatt Nagyatádi Szabó István oldalán bekapcsolódott a politikai életbe. 1930-ban részt vett a Független Kiskazdapárt megalakításában. 1930-ban lemondott hivataláról, hogy teljesen a Sylvester nyomdának és a „Keresztyén család” c. lapnak szentelhesse erejét, de 1932-ben ismét lelkészi állást foglalt el Szeghalmon 1945-ig. Az 1931-i választásokon megbukott, 1936-tól 1944-ig országgyűlési, illetőleg nemzetgyűlési képviselő. 1930-tól a Független Kiskazdapárt országos ügyvezető alelnöke, 1945-től elnöke. 1944-ben csatlakozott az antifasiszta Magyar Fronthoz. 1945. novemberében a Kiskazda Párt listáján országgyűlési képviselő, majd miniszterelnök lett (1945. nov.–1946. febr.). 1946–1948 között köztársasági elnök, tisztségéről 1948 augusztusában veje hazaárulási pere miatt lemondott, utána házi őrizetben tartották. 1956. október 28-tól november 4-ig Nagy Imre kormányában államminiszter. Ekkor kifejtett tevékenysége miatt a Legfelsőbb Bíróság hatévi börtönbüntetésre ítélte. 1959-ben a még hátralevő büntetési idejét felfüggesztették és szabadlábra helyezték.

Tóth Lajos

1882. december 20-án született Léván (Bars), 1957. július 1-jén halt meg Budapesten. Tóth Lajos nekrológját Pongrácz József írta meg a Református Egyházban.⁴⁹ Református teológiai tanár. Apja Tóth Sándor. Miután Léván elvégezte a gimnáziumot 1901-ben, 1902–1906 között a pápai teológián tanult. Végzése után Svájcba ment, hogy Baselben két féléven át hallgasson teológiai előadásokat. Ezután 1907–1908-ban egy szemesztert Bernben végzett, Edinburgh-ben 1908. nyarától tanult. Hazatérte után segédlelkész volt Garamvezekényben és Nagysallón, majd 1909-ben lelkész lett Zólyomban. 1920-ban hitoktató lelkész Budapesten, 1921–1947 között a pápai teológiai akadémia ösztöndíjas tanszékén tanított. Időközben a budapesti tudományegyetemen a bölcsészeti karon abszolutóriumot szerzett és 1922-ben teológiai magántanári képesítést nyert Pápán. 1931-ben teológiai doktor lett Debrecenben. Mint teológus részt vett a keresztény diákmozgalom munkájában, a pápai gyülekezetben pedig éveken át presbiteri tiszteletet töltött be. A Dunántúli Protestáns Lapnak főmunkatársa és kiadóhivatalának vezetője volt. 1947-ben nyugalomba lépett, majd Budapestre költözött.

SUMMARY

GABRIELLA SÁRKÖZI

Students from Hungary at English and Scottish universities (1789–1914)

The topic of my research is the Hungarian students at the universities of England and Scotland in the modern age (1789–1914). In this topic, prof. emer. George Gömöri carried on research-work on Hungarian students in England and Scotland (16–17th century) and there are other researchers and historians who are concerned with making scientific investigations on Hungarian and Transylvanian students abroad like Richard Hörscik and Agnes Simovits. Moreover, regarding to the Transylvanian unitarians: Elisabeth Zsákó and Andrew Kovács have to be mentioned.

My research includes the studies of students from the Hungarian Kingdom and from Transylvania. I burrowed in sources and I collected references and trying to find all of the Hungarian students who studied in England and Scotland during the long 19th century.

First of all I examined the matriculation books of Oxford and Cambridge which contain facts about the students' birth-places, nationality or their origin, the date of entry, and their fathers' name. I also checked the registers of the colleges in which I found the same data.

Furthermore, I burrowed in the documents of the Hungarian protestant church districts, especially the documents of foreign affairs and of the educational administration. I also searched through the annual reports of Universities. After all I completed my data from different encyclopedias, like Pallas, Szinnyi's or Révai's.

⁴⁹ PONGRÁCZ József: Tóth Lajos = Református Egyház. 1957. 11. sz. 238.

During the long 19th century 13 English and 4 Scottish universities existed. I found Hungarian and Transylvanian students in 4 English universities and in all the Scottish ones. Altogether there were 226 students. A couple of them studied in more universities. In England: 138. In London: 70, in Cambridge: 32, in Oxford: 30, in Manchester: 1, the target universities of 5 students are unknown. In Scotland: 101. In Edinburgh: 91, in Aberdeen: 5, in Glasgow: 3, in St. Andrew's: 2. (I mention that during my research I found 2 other Hungarian students who studied in Belfast.)

Before 1860 we can't talk about the flow of students, according to my research there were only 10 students. I have to emphasize that my research has not been finished yet, consequently the numbers may change in the future.

Studying in England and in Scotland wouldn't have been possible without the foreign or the home scholarships and foundations. I found that the greater part (more than 50 per cent) of the students who studied in England and in Scotland, traveled and studied with the assistance of English and Scottish foundations. More than 80 of the Hungarian students learnt theology at the *New College* in Edinburgh, where a foundation was founded in 1863 for Hungarian and Czech reformed theological students; which granted 50 pounds per capital for 2 people from both of the countries in every year.

Another foundation existed for Transylvanian unitarians by the *Manchester New College* which institute was situated in London, than in 1889 it moved to Oxford. This college welcome 20 Transylvanian unitarians who studied theology, pedagogy and other arts.

For Transylvanian unitarian women there was another scholarship – so-called the Sharpe-foundation – in London at the *Channing House School*, which made possible for 16 Transylvanian women to study different studies in England between 1892 and 1914.

Besides these foreign foundations there were Hungarian ecclesiastical relief funds which helped students who would have liked to study in England and Scotland. I found *Szalay-foundation* among the documents of the Trans-Danubian Church District. In other church districts there were other aids about 200 korona/crowns per capital and in special cases the church district awarded 400 crowns to a student to cover his travel expenses.

In Hungary there were other foundations at the universities to maintain the students who wanted to study in England. After having finished their studies in Hungary, the medical students could gain experiences in England with the *Bene-travelling-scholarship* and with the *Schordann-scholarship*. In the early years of the 20th century medical students studied at the universities of England and Scotland for 2 years in general.

For engineers there was the *Abraham Ganz scholarship* which made the way free to England.

Furthermore, I found a *Joseph Ferenc jubilee scholarship*, it was the foundation of the city of Budapest which made possible for students to study abroad, especially in London. Besides these, other state-foundation existed for students.

The religious distribution of the students is the following: Reformed: 100, Unitarian: 38, Catholic: 6, Jew: 8, Evangelical: 4. It can be ascertained that the greater part of the students were reformed and unitarian who according to my research studied theology at the universities of England and Scotland. Regarding the origin of the students, more than 22% came from Transylvania. The 50% of the Transylvanians chose London as a destination.

It is worth examining what kind of jobs they took and what kind of articles and books they wrote in connection with their English and Scottish studies after they had returned from England or from Scotland. The majority became teachers and pastors. First of all they examined the educational system of England and Scotland, secondly they saw the renewal of the Free Church of Scotland so they played an important role in the changes of the Hungarian Reformed Church. For instance the new institution whereas priests are working in prisons came from

Scotland too. Owing to the fact that there were Hungarians who studied medical science in England, they acquainted Hungary with new scientific achievements.

Those who became the masters of English language found employment in diplomacy or they became interpreters and translators. As a result of their works, the writings of Darwin, John Stuart Mill and Shakespeare could be read in Hungarian.

Those who got job in connection with politics or law, examined the Anglo-Saxon system of law and the English parliamentarism. They wrote books about the comparison of the Hungarian and English system of government, also about the international law... etc.

Among the Hungarian engineers Andrew Veress who finished his studies in England took part in building the first Romanian railway. What is more, the botanist, paleontologist and mineralogist Elek Pávai Vajna, who originated from Transylvania, studied natural sciences in England.

On top of all, the famous Asia-scientist Aurel Stein studied in England too. Thanked to other students who were engaged in horticulture the English style of parks became known in Hungary.

As a conclusion I would like to summarise my experiences. The revealed data shows that the major part of Hungarian students who studied in England and Scotland, were Reformed theological men students who studied with the aid of foreign foundations after 1860. Without a scholarship it was hard to get to England and Scotland, because of the distance and the other reason was that the University of Cambridge and Oxford were élite schools and too expensive for Hungarians. In these schools the members of Hungarian aristocratic families could study like Zichy's, Batthyány's, Esterházy's and Festetics's.

Thanked to their foreign studies the Hungarian students brought back the new scientific achievements and knowledge from England/Scotland which led to the modernization and scientific renewal of Hungary.

(Translated by the author)